

KRALJEVI ALI MARŠALLOVI DIPLOMATI? POLITIČNE DILEME IN OPREDELITVE SLOVENSКИH DIPLOMATOV NA PREHODU IZ MONARHISTIČNE V KOMUNISTIČNO JUGOSLAVIJO

Andrej RAHTEN

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper
Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Koroška cesta 160, 2000 Maribor
e-mail: andrej.rahten@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

V članku je predstavljena usoda slovenskih diplomatov, ki so se znašli na prehodu iz monarhistične v komunistično Jugoslavijo. Avtor na podlagi arhivskega gradiva iz Ljubljane in Beograda opisuje zlasti delovanje Izidorja Cankarja, Vladimirja Rybářa in Antona Novačana, treh kraljevih diplomatov, ki so različno doživljali pretrese druge svetovne vojne. Predstavljeni so njihovi politični nazori, ki so v novi stvarnosti komunističnega prevzemanja oblasti vplivali tudi na nadaljevanje njihove diplomatske kariere.

Ključne besede: Jugoslavija, diplomacija, Josip Broz Tito, Izidor Cankar, Vladimir Rybář, Anton Novačan

DIPLOMATICI DEL RE O DEL MARESCIALLO? DILEMMI E SCELTE POLITICHE DEI DIPLOMATICI SLOVENI NEL PASSAGGIO DALLA JUGOSLAVIA MONARCHICA A QUELLA COMUNISTA

SINTESI

Nell'articolo viene descritto il destino dei diplomatici sloveni che hanno vissuto il passaggio dalla Jugoslavia monarchica a quella comunista. Sulla base di materiale d'archivio di Lubiana e di Belgrado, l'Autore descrive soprattutto l'attività di Izidor Cankar, Vladimir Rybář e Anton Novačan, tre diplomatici del Re che vissero in modi diversi il terremoto della Seconda Guerra Mondiale. Sono illustrate le loro tendenze politiche che nella nuova realtà della conquista del potere da parte dei comunisti determinarono anche la loro successiva carriera diplomatica.

Parole chiave: Jugoslavia, diplomazia, Josip Broz Tito, Izidor Cankar, Vladimir Rybář, Anton Novačan

UVOD

Jugoslavija je v drugo svetovno vojno vstopila kot monarhija. Po napadu Sil osi leta 1941 in umiku kraljeve vlade v tujino je njen diplomatski aparat deloval naprej pod zastavo Karadorđevićev, čeprav je njihov vpliv v domovini postopno upadal. Približevanje konca druge svetovne vojne je tudi kraljeve diplomate postavil pred usodno odločitev izbire med »starim« in »novim« redom, ki ga je poosebljal predsednik Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije (NKOJ), maršal Josip Broz Tito. Po sporazumih, ki ju je Tito sklenil 16. junija 1944 z nekdanjim hrvaškim banom Ivanom Šubašičem na Visu in 1. novembra 1944 v Beogradu, je nastajajoča nova politična elita dobila možnost kadrovanja tudi v diplomatskem aparatu takrat še kraljevine. V predgovoru k znani zbirki dokumentov jugoslovanskih emigrantskih vlad izpod peresa Branka Petranovića, lahko preberemo, da se je Šubašič znašel »pod stalnim pritiskom NKOJ in pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja (Draga Marušiča in Sretena Vukosavljevića)«, ki so ga silili k »čiščenju« kraljevega diplomatskega aparata in k zamenjavam domnevno Draži Mihailoviću zvestih kadrov (Petranović, 1981, 29). Toda pokazalo se je, da to kljub omenjeni vnemi znanilcev novih časov ne bo lahka naloga.

S političnega vidika je bilo namreč treba upoštevati možne negativne odzive pri zahodnih pokroviteljih pakta med Titom in Šubašičem. Še bolj pomembni pa so bili praktični razlogi: komunistična elita ob koncu vojne (še) ni imela dovolj kadrov, ki bi obvladali diplomatske veščine in tuje jezike. Še konec leta 1946 je Tito v pogovoru z izseljenci iz Kanade in Združenih držav Amerike potalnal, da imajo nove oblasti težave pri kadrovanju na poslaništvih in konzulatih, saj da nimajo dovolj izkušenih ljudi. Dejal je, da bo potrebno nekaj storiti, sicer bi ta »črna banda« lahko naredila veliko škode. Istega leta je maršal ostal razočaran v pogovoru s srbskim partijskim vrhom, ko je na zahtevo, da predlaga kadre za diplomacijo, dobil odgovor: »Mi takšnih kadrov nimamo, tovariš Tito, mi smo kmečka partija« (Selinić, 2012, 95–96).

Torej je bilo treba vsaj v začetni fazi graditi diplomacijo nove države na »buržoaznih« kadrih. Med temi so se znašli tudi sicer maloštevilni slovenski diplomati, ki so v prehodni dobi iz monarhistične v komunistično Jugoslavijo doživeli različne poklicne usode. Problem personalne (dis)kontinuitete v jugoslovanski diplomatski službi si bomo ogledali predvsem na podlagi treh slovenskih primerov: Izidorja Cankarja, Vladimirja Rybářa in Antona Novačana. Njihove politične dileme in opredelitve pomenijo nedvomno zanimivo poglavje v zgodovini diplomacije Slovencev na prelomnici »dveh Jugoslavij«.

SLOVENSKI DIPLOMATI NA PREDVEČER DRUGE SVETOVNE VOJNE

Rudi Čačinovič je v znani standardni razpravi navedel podatek Janka Goliasa, nekdanjega konzula v Trstu

in na Dunaju ter načelnika oddelka za manjšine na zunanjem ministrstvu, da je bilo leta 1931 na zunanjem ministrstvu zaposlenih 214 oseb, od tega je bilo Slovencev 11 ali 4,6 %, po letu 1931 pa se je število povečalo na 8,4 % (Čačinovič, 1998, 111). Kasnejši porast gre verjetno pripisati tudi dejstvu, da se je dolgoletni prvak Slovenske ljudske stranke Anton Korošec po atentatu na kralja Aleksandra vrnil iz internacije s Hvara in postal eden ključnih členov vlade Milana Stojadinovića. Ob avtoriteti enega od »očetov Jugoslavije« in spričo dobrih odnosov s knezom Pavletom je začel bolj odločno posegati tudi v zunanjo politiko ter znotraj jugoslovanske diplomacije sistematično nastavljal tudi lastne kadre. Sestavni del Koroščevega dogovora s srbskimi zavezniki je bil tudi poseben ključ, po katerem je bil za diplomatska mesta uveden celo sistem kvot na narodni podlagi (Rahten, 2009b, 92–93). Poslaniška mesta so kljub temu ostala relativno težko dostopna za Slovence.

Eden redkih, ki so se prav zahvaljujoč vplivu Koroščeve stranke uspeli prebiti na poslaniško mesto v jugoslovanski diplomaciji, je bil Izidor Cankar (1886–1958), v Šidu rojeni duhovnik, umetnostni zgodovinar, pisatelj, literarni kritik, politik in diplomat. Že v dijaških letih ga je pod svoje okrilje vzel vplivni kanonik in kasnejši prelat Andrej Kalan, ki je pomembno vplival na njegove odločitve v mladosti in nato poldrugo desetletje ostal njegov ključni zaveznik pri vzponu v okviru slovenskega katoliškega gibanja. Prelomna doba prehoda iz habsburške monarhije v kraljevo Jugoslavijo je motivirala tudi Cankarja, da se aktivno vključi v politično življenje. Tako je bil med drugim kot eden izmed redkih Slovencev navzoč pri *Prvodecembrskem aktu* ustanovitve Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Beogradu. Kazalo je, da ga v politiki čaka obetavna prihodnost. Toda Cankar se je odločil drugače – iz politike se je umaknil in nastopil službo na novoustanovljeni ljubljanski univerzi. Sledile so številne turbulence v njegovem zasebnem življenju. Med drugim je bil leta 1926 zaradi poroke z Ničo Hribarjevo izobčen iz katoliške Cerkve, ljubezenske avanture pa mu tudi kasneje niso bile tuje, kar kaže njegova zveza z bolgarsko pesniško divo Jelisaveto Bagrajano (Malina-Dimitrova, Dimitrov, 2011). Po tragični smrti prvorojenke Kajtimare se je Cankar odločil za odhod v diplomacijo. Dne 13. julija 1936 je bil imenovan za pooblaščenega ministra in izrednega poslanika Kraljevine Jugoslavije v Buenos Airesu. Tja je odpotoval 6. oktobra 1936. Naslednje leto, 17. julija, je dobil še akreditacijo za poslanika v Braziliji. V argentinski prestolnici je Cankar dočakal tudi začetek druge svetovne vojne.

Poleg Cankarja je imel v prehodnem obdobju iz monarhistične v komunistično Jugoslavijo pomembno diplomatsko vlogo tudi Primorec Vladimir Rybář (1894–1946). Za razliko od Cankarja o njem monografije še nimamo, še največ informacij o njem lahko najdemo v *Primorskem slovenskem biografskem leksikonu*. Zdi se, da mu je bila diplomatska kariera položena že v zibelko. Bil je namreč sin zadnjega tržaškega slovenskega

poslanca v dunajskem parlamentu Otokarja Rybáča, ki je po prvi svetovni vojni zastopal kot delegat novo jugoslovansko državo na pariški mirovni konferenci, nato pa zasedal pomembne funkcije na zunanjem ministrstvu v Beogradu. Že konec leta 1919 se je tam zaposlil kot pisar njegov sin Vladimir in nato napravil zgledno diplomatsko kariero. V dvajsetih letih 20. stoletja je bil med drugim sekretar poslaništev v Berlinu, Parizu in Bukarešti ter podkonzul v Celovcu in na Reki. Vzpon Hitlerja na oblast je pričakal kot konzul v Düsseldorfu, v letih 1934–1936 pa je bil sekretar poslaništva v Pragi. Po vrnitvi v Beograd je vodil kadrovsko službo na zunanjem ministrstvu in leta 1937 napredoval v naziv ministrskega svetnika. Še istega leta je bil imenovan za svetnika na poslaništvu v Washingtonu in tam dočakal tudi izbruh druge svetovne vojne (PSBL, 265).

Med slovenskimi diplomati v kraljevi diplomaciji je bil prav posebna pojava celjski odvetnik in literat Anton Novačan (1887–1951). V ustanovnih letih jugoslovanske države še zapriseženi republikanec, je med znamenito blejsko avdienco pri kralju Aleksandru avgusta 1923 svoje državnopravno prepričanje spremenil v zameno za diplomatsko službo. Imenovan je bil za tiskovnega atašeja na poslaništvu v Varšavi, a so se mu že leta 1925 zaradi škandala, ki ga je povzročil v javnosti, zahvalili za sodelovanje. Po odhodu iz diplomacije se je preživljal predvsem kot odvetnik, v diplomacijo pa se je vrnil spet s kraljevim posredovanjem. Sledilo je imenovanje za konzula v romunskem obdonavskem pristaniškem mestu Brăili, kjer pa se je dolgočasil. Kako monotono je bilo tamkajšnje diplomatsko življenje, beremo v pismu enega njegovih sodelavcev: »Vi veste da zakon inercije ima dve strani. V Brăili to pomeni inercijo v pravem smislu besede. Tukaj je vse inertno, okolina, mesto, življenje, vse ...«¹ V začetku leta 1932 je Novačan začel delati kot odpravnik poslov na poslaništvu v Kairu, kjer je ostal do poletja 1933. Novembra istega leta se je odpravil v Celovec, kjer je dobil mesto konzula. V očeh dunajskih oblasti si je prislužil precej negativnih točk zaradi simpatiziranja z Hitlerjevimi ambicijami. Menda je že računal, da so dnevi avstrijske stanovske države šteti in »se je v zakotnih točilnicah srečeval z notornimi nacionalsocialisti«, katerim je pripovedoval, »da mu je v Berlinu minister Göbbels potisnil v roke svinčnik in od njega terjal, naj v številkah napiše svoje zahteve v zvezi s Koroško« (Nečak, 1995, 51–52). Novačanova nagnjenost k eksczesom očitno ni bila ravno v sozvočju z njegovim diplomatskim poslanstvom. Na majskih volitvah leta 1935 ga je spet potegnilo v politiko, toda v beograjski skupščini ni zdržal dolgo. Leta 1938 je bil imenovan za konzula v Bariju, a se nato kmalu upokojil.

Po začetku 2. svetovne vojne je Novačan živel v Beogradu, menda zaradi strahu pred celjskimi Nemci. Ko je Josip Vidmar pripotoval v Beograd, da bi si izposloval

dovoljenje za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze, ga je Novačan nagovoril, da skupaj zapustita državo. A ga ni prepričal, pa tudi sam je zapustil Beograd šele junija 1942, ko mu je neki šentjurski znanec nemškega porekla uredil potno dovolilnico za Bolgarijo. Prek Turčije je pripotoval v Jeruzalem in iskal priložnosti za sodelovanje s kraljevo vlado v emigraciji (Novačan, 1986, 358–360).

Ključni slovenski politik izven domovine je bil sicer podpredsednik vlade Miha Krek (1897–1969), načelnik Slovenske ljudske stranke, ki je že pred vojno zasedal v kraljevi vladi ministrski položaj. A kraljeva vlada, ki je po umiku v emigracijo uživala brezpogojno podporo »velikih treh«, je kmalu dobila nevarno konkurenco v partizanskem gibanju, ki ga je vodil Josip Broz Tito. Peter II. in njegov krog zaupnikov sta vztrajala pri podpori četniškemu gibanju Draže Mihailovića. Titovi partizani so si postopno prislužili spoštovanje zaveznikov, ne pa tudi še priznanja njihove politične oblasti, Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ), ki je bil ustanovljen na zasedanju v Bihaću 26. in 27. novembra 1942. Kraljevina Jugoslavija je sicer takrat živela večinoma samo še v korespondenci njenih ministrov in diplomatov. Državna oblika, ki naj bi jo zamenjala, pa je bila za vse velika uganka. Hrvaški diplomat Bogdan Radica, ki je takrat služboval v Jugoslovanskem informacijskem centru v New Yorku je v pismu Cankarju 24. februarja 1943 lepo povzel dilemo kraljevih diplomatov: »Sam poleg tega osebno ostajam na liniji Jugoslavija pred vsemi, mislim, da [...] v tej fazi ne preostane drugega kot molčanje in čakanje. Naše možnosti za Jugoslavijo so zlasti zelo majhne. Kakšna Jugoslavija in kje je Jugoslavija?«² Jugoslovanska državnopravna kontinuiteta se sicer formalno ni zdela ogrožena, a v praksi so tudi Slovenci v diplomatski službi v bistvu ostali ujeti med dvema državama, od katerih je bila ena že del zgodovine, druga pa je šele nastajala.

PRIČAKOVANJA IN RAZOČARANJA V SLUŽBI LONDONSKE VLADE

Anton Novačan je v svojem dnevniku 17. novembra 1942 takole kritično ocenil vlado, ki je takrat zasedala v Londonu, zaradi njene pasivnosti, ko je šlo za organizacijo osvobodilnega boja v domovini: »Naša vlada, vlada impotentnih starcev v Londonu, pa sedi na kahlicah in 'upravlja' nekaj poslaništev in konzulatov in zapravlja zlato našega naroda brez kontrole, kakor se starcem poljubi. 'Après nous le déluge!' si misli ta vlada, ki se hermetično zapira in igra vlogo predstavnice Slovencev, Hrvatov in Srbov, ne da bi se vprašala, kako ti Slovenci in Srbi gledajo na njo, še manj, kaj želijo in hočejo. Ta vlada zasluži vešala!« (Novačan, 1986, 62).

Ob pisanju omenjene kritike se verjetno še ni zavedal, da se bo tudi sam kmalu znašel v nevarni bližini

1 NUK, 1246, Pismo Fr. Božiča Novačanu, 10. 4. 1933.

2 ARS, AS II, OZIC, Pismo Radice Cankarju, 24. 2. 1943.

vešal. Na Bližnjem vzhodu je sicer Novačan naletel na pisano družino slovenskih emigrantov. Med drugim so se tam zbrali tudi nekateri vodilni primorski politiki, kot sta bila Ivan Marija Čok in Ivan Rudolf. Zdi se, da se je Novačan še največ družil s kraljevim diplomatom Lujem (Ljudevitom) Koserjem (1887–1976), pravnikom po rodu iz Juršincev. Podobno kot Vladimir Rybář je tudi Koser vstopil v diplomatsko službo že leta 1919. V dijaških letih se je navduševal za esperanto in za ta jezik napisal leta 1910 tudi prvo slovnico za Slovence, s čimer je že nakazal svoje zanimanje za mednarodne zadeve. Njegova prva služba v tujini je bila od leta 1920 na poslaništvu v Varšavi, od koder je bil leta 1922 prestavljen za sekretarja v Budimpešto. Preostanek predvojne diplomatske kariere je preživel v Beogradu in v Celovcu, novembra 1940 pa je bil postavljen za svetovalca poslaništva v Teheranu. Govoril je tekoče angleško, francosko in nemško, komunicirati pa je znal tudi v češčini, poljščini, ruščini, španščini in italijanščini.³

Tik pred Novim letom 1943 so Britanci Novačana aretirali in odpeljali v taborišče v Latrunu. To je menda predlagala jugoslovanska kraljeva obveščevalna služba, ki so ji Mihailovičevi zaupniki posredovali namig, da je Novačan zapustil Beograd v sumljivih okoliščinah. Sumili so ga, da je nemški agent. Izpuščen je bil šele konec avgusta 1943 in se mesec dni kasneje preselil v Kairo (Novačan, 1986, 361). V podobnih težavah zaradi domnevnega vohunjenja se je znašel tudi Koser, ki so ga razrešili z mesta odpravnika poslov v Teheranu zaradi suma, da je nemškim vohunom izdajal dovoljenja za potovanje. Zanj se je zavzel Krek, ki je 19. aprila 1943 pisal premierju Slobodanu Jovanoviću, naj mu dajo kakšno mesto v Ottawi ali pa v Londonu, »kjer v zunanjih zadevah ni prav nobenega Slovenca«. Ker ta intervencija očitno ni zalegla, je Krek iz Londona pisal 3. avgusta še zunanjemu ministru Milanu Grolu. Poudaril je, da je bil Koser kaznovan po nepotrebem in da sedaj čaka že leto dni »na raspoloženju«. Še enkrat je zaprosil, naj se ga vrne v aktivno službo.⁴ A primer se je vlekel naprej.

Za razliko od Novačana in Koserja, ki sta na Bližnjem vzhodu čakala na rehabilitacijo in vrnitev v diplomatske vrste, sta se Izidor Cankar in Vladimir Rybář med celotno vojno uspela obdržati v vrhu kraljevega diplomatskega aparata. Sicer se je njun formalni status razlikoval, saj je bil Cankar šef diplomatskega predstavništva, medtem ko je bil Rybář številka dve. Toda slednji je kljub vsemu deloval v Washingtonu, ključni državi zavezniške koalicije, medtem ko se je Cankar moral sprva dolgočasiti v nevtralnem Argentini.

Rybář je bil sicer kot diplomat v Washingtonu v središču svetovnega dogajanja, a podobno kot Cankar je

razvoj dogodkov v domovini lahko zgolj nemočno opazoval. V pismu 25. julija 1941 je ostro obsodil delovanje slovenske politične elite pod vodstvom bana Marka Natlačena, enako kritično pa se je odzval na ustanovitev neodvisne države Hrvaške ter kolaboracijo dela srbske elite z Nemci. Rybář je bil najbolj v skrbeh za bodoče meje Primorske, saj je v Ameriki postala zelo dejavna antifašistična skupina okoli Carla Sforze in Gaetana Salveminija. Ker je bila Jugoslavija razkosana, so ponovno oživele tudi zamisli o obnovi habsburške monarhije: »Jaz mislim, da bi bilo dobro, ako bi se tudi pri Vas v Južni Ameriki začela propaganda za te naše kraje in Koroško. Oto tudi vodi propagando protiv nas in se zagreva za neko Srednje Evropsko Konfederacijo, ki ni nič drugega kot stara Avstro-Ogrska. Na žalost ima podporo ne samo Vatikana, temveč tudi od izvestnih tuklajšnjih] krogih, ki stoje blizu Rooseveltu. [...] V naši in srbski koloniji smo našli veliko oporo in moram reči, da se naši ljudje drže izvrstno. Hrvati se pa med seboj prepirajo in še niso na jasnem, kaj hočejo, raz[en] domobrancev, ki pa so jim tukaj že precej krila odrezali. No, Hrvatje so v svojih izjavah tako megle, da ne vedo, dali hočejo zopet Jugoslavijo ali pa neko novo Hrvatsko.«⁶ Tudi do Novačana na Bližnjem vzhodu so prihajale novice, »da ima Oton Habsburški veliko zaslonbo pri Angležih in Amerikancih« pri ustanavljanju »Katoliške Srednje Evrope«. Ta bi menda obsegala poleg Slovenije še Hrvaško, Madžarsko, Avstrijo, Češko in Poljsko. Te zamisli naj bi podpirali tudi Srbi, kar pa Novačan ni hotel verjeti (Novačan, 1986, 151).

Razkosanje Slovenije med številne okupatorje in ponovno zaostrovanje jugoslovanskega vprašanja je Cankarja spodbudilo, da se je podobno kot v prvi svetovni vojni aktivno vključil v narodnoobrambne dejavnosti. To še toliko bolj, ker so tudi prvaki Slovenske ljudske stranke, ki so se z Mihom Krekom na čelu po napadu Sil osi umaknili v tujino, ocenili, da jim lahko prekaljeni in uglajeni diplomat zelo koristi. Cankar je sicer to vlogo sprejel, vendar ne brez kritične ocene nekaterih potez vodstva Slovenske ljudske stranke. Po dolgotrajnih posvetovanjih znotraj jugoslovanske vlade v izgnanstvu so Cankarju namenili mesto poslanika v Ottawi. Cankar je menil, da je vlada zavlačevala z njegovim imenovanjem, ker je temu nasprotoval Rybářev šef, izjemno vplivni kraljevi poslanik v Washingtonu Konstantin Fotić.⁷ Dne 9. februarja 1942 je Cankar naposled dočakal tudi uradno imenovanje za pooblaščenega ministra in izrednega poslanika v Kanadi. Čeprav mu je Krek svetoval, naj vidi v velikosrbsko usmerjenem Fotiću zaveznika,⁸ se je Cankar odločil drugače. Po pogledih se je večinoma ujema z Rybářom in njuno ameriško zaveznitvo se je ohranilo do konca vojne.

3 AJ, 334/163, Uradniški list Luja Koserja.

4 AJ, 334/163, Krekovo pismo Jovanoviću, 19. 4. 1943.

5 AJ, 334/163, Krekovo pismo Grolu, 3. 8. 1941.

6 ARS, AS II, OZIC, Rybářevo pismo Cankarju, 25. 7. 1941.

7 ARS, AS II, OZIC, Izidorjevo pismo Niči Cankar, 25. 1. 1942.

8 ARS, AS II, OZIC, Krekovo pismo Cankarju, 1. 6. 1942.

Cankar je bil v Ottawa poslan predvsem zato, ker je bilo treba organizirati obisk kralja Petra II. V ta namen je na noge postavil tudi jugoslovansko poslaništvo, že kmalu pa si je ustvaril dobre povezave v samem vrhu kanadske politike. Med drugim se je sprijateljil tudi z ministrskim predsednikom Williamom Lyonom Mackenzie Kingom. Kraljevi obisk v Ottawi julija 1942 je bil sicer uspešen, Cankar pa ga je izkoristil, da mlademu monarhu predstavi svoje bojzani glede prihodnosti Jugoslavije. Izpostavil je problem sporazuma med narodi in »komunistične agitacije«, ki bi jo bilo treba čim prej nevtralizirati. Dobil je občutek, da je kralj njegove argumente sprejel.⁹

A sporazum se je kljub temu zdel vedno bolj oddaljen. To so opazili tudi ameriški diplomati, kar je Rybářa napeljalo k ugotovitvi, da »z laviranjem ne bode šlo dalje«, pa »tudi taktiziranje ni več na mestu«. Pogrešal je več odločnosti v vladnih vrstah: »Ne razumem, da naši voditelji (jaz mislim pri tem na vse Jugoslovane) niso bolj možati in da ne pridejo z barvo na dan.« Ameriški diplomati so jim očitali, da sami sploh ne vedo, kaj hočejo. A to naj ne bi veljalo samo za meščansko stran: »Tudi ni mogoča nobena intervencija v Moskvi proti našim komunistom. Z drugo besedo pravi kaos! Še težje mora to delovati doma, ko ne dobivajo nobeno vzpodbudo, nasprotno morajo slišati samo o neslogi in prepiranju. Da to iskoriščuje nacistična in fašistična propaganda je razumljivo.«¹⁰ A to niso bila samo plodna tla za nacistično in fašistično propagando. V pismu, ki ga je Rybář poslal Cankarju konec leta 1942, je opozoril tudi na naraščanje moči komunistov: »Zelo me je pa začela brigati nova orijentacija nekih naših ljudi – filoboljševizem in koketiranje z komunizmom. S tem si tudi zelo škodimo pri tuki vodečih ljudeh in napeljujemo vodo na mlin Otona in Sforze.«¹¹

Očitno so si bili kraljevi diplomati v Ameriki takrat še enotni, kdo je njihov skupni sovražnik. Zdi se, da sta tudi prva kraljeva diplomata v Washingtonu takrat še kar nekako shajala drug z drugim. 17. novembra 1942 je bil namreč Fotić priča pri Rybářevi poroki z Elivino Genevieve Orlicz-Dreszer.¹²

V letu 1943 so se hrvaško-srbska trenja v emigrantski vladi samo še stopnjevala. Hkrati pa se je v Washingtonu stopnjeval pritisk zaveznikov, ali ni mar partizansko gibanje precej bolj aktivno v boju proti Silam osi in kaj namerava storiti v zvezi s tem kraljeva vlada. Rybář je v pogovoru s pomočnikom državnega sekretarja Berlejem izrazil zaskrbljenost, češ da ima občutek, da ameriška vlada favorizira partizane (Roberts, 1973, 99). V pismu Cankarju 2. avgusta 1943 je pesimistično opisoval možnosti Jugoslavije, da se ohrani kot država. V pogovorih

z ameriški diplomati je ugotavljal, da je bila zamisel o srednjeevropski konfederaciji še vedno živa. Del krivde za takšno stanje je Rybář pripisoval Fotiću, češ da »gre vse njegovo stremljenje samo za tem, da je Jugoslavija propadla in da je nemogoče živeti s Hrvati«. Posledično se Fotić tudi ni zanimal za vprašanje povojne priključitve Primorske, ki pa je bilo za slovenske diplomate ključnega pomena. Rybářa je jezilo, da »se ne dela sploh jugoslov[anska] propaganda, ampak še vedno, koliko žrtev je v Srbiji in kaj vse hudega delajo Hrvatje«. S kritiko velikosrbsko mislečih kolegov v Ameriki, ki so celo Cankarja označevali za »srbofoba«, pa Rybář ni želel zmanjševati odgovornosti hrvaških politikov: »Veliki greh so vzeli na sebe Hrvatje, ki še vedno igrajo slepomišje in nočejo s pravo barvo na dan, a to iskoriščajo velikosrbski elementi.« Naloga Slovencev tako sploh naj ne ni bila lahka: »Mi Slovenci pa tudi ne smemo ostati po strani, ker rešitev srbo-hrvaškega spora ni samo stvar Srbov in Hrvatov, ampak obstoj ali pa razpad Jugoslavije in Jugoslavija mora ponovno vstati, ali pa nas vklenejo v neko centralno evropsko federacijo!«¹³

Prav v tem času se je Peter II. s krogom najožjih svetovalcev odločil, da se hrvaško-srbskih zaostrovanj loti po jugoslovansko-unitarističnem receptu pokojnega očeta Aleksandra in postavi uradniško vlado pod vodstvom Božidarja Purića. Med strankarskimi prvaki je z ministrskega položaja odnesla tudi Miho Kreka, ki je za tolažbo dobil diplomatsko funkcijo v rangu poslanika. Postavljen je bil za zastopnika kraljeve Jugoslavije v zavezniškem sosvetu za Italijo (Žebot, 1990, 325–326). Novačan, ki si je po tihem verjetno želel podobno funkcijo, je v dnevniku pikro zapisal: »Dr. Krek je postal ambasador. Torej, ta pa voditelj!« (Novačan, 1986, 279).

A očitno nova vlada ni prispevala k umiritvi položaja. Prej nasprotno. Rybář je 31. avgusta 1943 v pismu Cankarju potožil, da je njegov položaj na diplomatskem predstavništvu postal še težji, saj naj bi se Fotić obnašal, kot da zanj slovenski kolega sploh ne obstaja: »Po njegovem mnenju jaz sploh ne bi smel z nobenim razgovarjat, nobenega videti, edino, kar mi še daje, to je – pomorstvo. Drugi imajo nalog, da mi ničesar ne pokažejo. Odkar je Purić na vladi, sploh nisem videl depeše, a že mesece in mesece sploh ne vem, kaj on javlja in kaj dobiva iz Londona. Ignorira me popolnoma, a ne dopušča mi, da bi kaj delal. [...] Na vsako drugo mesto grem, samo ne več tukaj. Pa naj si ima Nikolića tukaj, grem z veseljem k Vam. Saj to si F[otić] želi, ker mu Slovenec tu samo smeta in bi mogel, kaj več videti in slišati, kot pa je za njega in njegove plane dobro.«¹⁴ Rybář se je zaman trudil, da prepriča Fotića v spremembo politične usmeritve: »Ž njimi pa govoriti, ali pa poskušati doka-

9 ARS, AS II, OZIC, Cankarjevo pismo Kreku, 27. 7. 1942.

10 ARS, AS II, OZIC, Rybářevo pismo Cankarju, 29. 10. 1942.

11 ARS, AS II, OZIC, Rybářevo pismo Cankarju, 28. 12. 1942.

12 AJ, 334/188, Potrdilo apostolskega nuncija A. G. Cicognanija, 17. 11. 1942 (prepis).

13 ARS, AS II, OZIC, Rybářevo pismo Cankarju, 2. 8. 1943.

14 ARS, AS II, OZIC, Rybářevo pismo Cankarju, 31. 8. 1943.

zati, da se gre v propast, naletite takoj bilo na 'prekid' razgovora ali pa se Vas smatra kot sovražnika Srbov in huda razžalitev je tu!»¹⁵

Tudi Cankar se je od Fotiča vse bolj distanciral, kar kaže njegovo navodilo sodelavcu, da v primeru klica iz Washingtona sporoči, »da ga trenutno ni v pisarni« (Rahten, 2009b, 132). Za razliko od Fotičevega izrazitega antikomunizma, pa sta Cankar in Rybář vedno bolj spoznavala, da bo potrebno iskati opore tudi v Sovjetski zvezi. Rybář se je 9. novembra 1943 v pismu kolegu v Ottawi spraševal, zakaj jugoslovanski emigrantski voditelji »nočejo nobenih ozkih stikov z Rusijo«. Enkrat bi bilo treba »sprevideti, da je nova demokracija na pohodu, če ne nas bode leva diktatura vse pograbila«. A pri tem opozarjanju ni naletel na podporo: »Toda zastonj to našim gospodom tolmačiti, kajti oni se danes borijo, da zadrže že predominantna mesta, a ako ne – neka ide sve do vraga!»¹⁶ V pismu Cankarju mesec dni kasneje je bila njegova zaskrbljenost še vedno velika, saj je iz pogovorov z ameriškimi diplomati zaznal slabo voljo: »Zamerijo mnogo Mihajlovičevi propagandi, da ni konstruktivna in da vedno bolj pokazuje srbsko hegemonistično tendencijo. [...] Glede Tita pa pravijo, da je propaganda preveč širokoustna in da ne odgovarja popolnoma stvarnosti. [...] Kakor sem Vam že zadnjič v New Yorku pravil, Mihajlovičevi telegrami so vedno bolj prožeti hegemonističnimi idejami in pa posebno z idejo osvete in to naši nočejo in nočejo uvideti, kam jih je ta nesrečna zaslepljenost že pripeljala. [...] Pri Titinih telegramih pa se že vidijo tudi angleški prsti in umerjenost v njihovih nazorih, tudi če niso vedno odkritosrčne. [...] Neverjetno, da se nekateri ljudje nočejo ničesar naučiti iz zgodovine in da naravnost silijo v prepad.«¹⁷

Položaj se je konec leta 1943 nekoliko izboljšal za Koserja. Dne 19. decembra 1943 je bil namreč z odločbo predsednika vlade in zunanjega ministra postavljen za načelnika konzularno-gospodarskega oddelka na zunanjem ministrstvu.¹⁸

Vpliv Britancev na jugoslovansko zunanjo politiko je še naprej ostajal odločilen, kar je bilo čutiti tudi v mali slovenski koloniji v Kairu. Rudolf je menil, da bodo Slovenci po vojni lahko izbirali med dvema opcijama: ali postanejo britanski dominion ali pa se priključijo Sovjetski zvezi. Takšno razmišljanje je Novačan v dnevniku 16. februarja 1944 zavrnil: »Jasno je, da bo Rusija imela po tej vojni, nolens volens, svojo veliko politično besedo v Evropi. Jasno je, da se bo treba odločiti; vsem narodom Evrope stopi to pred oči: ali za vzhod ali zahod! Slovenci smo ravnokar na črti takšne razmejitve. Toda angleški dominon? Zakaj ne velika, federativna Jugoslavija? Zakaj postavljati sploh to vprašanje? Saj smo

še v Jugoslaviji, ki je de iure po mednarodnem pravu še živa! Ali ni najbolje, da se strnemo vsi okrog mladega kralja in da ne premišljujemo, kako, kaj in kam?!« (Novačan, 1986, 259). Istega dne je Cankar v pismu Rybáru ugotavljal, da bo moral tudi kralj kmalu priznati novo realnost, saj so v Ottawi sogovorniki že odkrito napravili križ čez Mihailoviča: »Mislijo, da bi on moral iz vlade ven, da se pripravi pot sporazuma z velikimi zavezniki. Jaz bi se odločil za kaj, ko bi bilo vsaj na eni strani čisto. Pa je vse tako polno špekulanstva in koristoljubja, da se bojim teh novih pajdašev.«¹⁹ A odločitev zaveznikov je bila očitno že sprejeta.

ŠUBAŠIČEVO MEDOBDOBJE

Spomladi 1944 je tudi del kraljevih diplomatov začel iskati povezave s Titom, med njimi Cankar. Na vztrajanje kralja Petra II. in njegovega kroga zaupnikov pri podpori četniškemu gibanju je gledal kritično, saj je ocenil, da ima Tito večjo podporo pri zaveznikih. Tako je 22. februarja 1944 sporočil kralju, da odstopa s poslaniškega mesta, ker se ne strinja s politiko predsednika vlade Božidarja Purića. 4. marca je dobil kraljevi odlok o upokojitvi. Ponudbo kanadskega premiera Mackenzie Kinga, naj sprejme kanadsko državljanstvo, kar bi mu zagotovilo poslaniško funkcijo v Evropi ali ZDA, je zavrnil. A precej več pozornosti od Cankarjevega je vzbudil odstop veleposlanika v Moskvi Stanoja Simića, ki pa je na Titovo zahtevo ostal na svojem mestu. Skupaj s Simićem je prestopil na Titovo stran tudi vojaški odposlanec Miodrag Lozić, svetnik Radomir Marinković in drugi sekretar Božidar Đorđević pa sta bila kot Purićeva in Mihailovičeva privrženca umaknjena z veleposlaništva v Moskvi. Simić je kasneje s Titovo podporo vplival tudi na kadrovsko politiko v drugih državah, najbolj očitno v Romuniji (Selinić, 2012, 97–98).

Na udaru se je znašel zlasti Rybářev šef Fotič v Washingtonu. Odnosi med obema so se pozimi 1944 še zaostriili, kar je razvidno iz Rybářevega pisma Cankarju 23. februarja 1944: »Vsakokrat ko vprašam ambasadorja, ali je kaj prišlo, vedno isti stereotipen odgovor: nema ništa.« Očitno so Rybáru skrivali depeše tudi drugi kolegi: »Še celo sluga je vdobil nalog, da mi ne sme povedati, da je prišla, kakšna depeša, v slučaju, da vprašam. Parokrat sem se že pritožil ambasadorju radi tega in sploh, kakšno je stanje v ambasadi, in je začetkoma skušal stvari ublažiti s tem, da je navadno poklical šifrerje, da mi pokažejo kakšno čisto neznatno depešo, toda v zadnjem času se niti ta farsa več ne ponavlja. Danes je stališče mojega šefa, da sem skrajno 'nepoverljiv', da sem komunist in da ne spadam v njihovo 'pošteno' družbo.

15 ARS, AS II, OZIC, Rybářevo pismo Cankarju, 9. 11. 1943.

16 Isto.

17 ARS, AS II, OZIC, Rybářevo pismo Cankarju, 8. 12. 1943.

18 AJ, 334/163, Odločba o imenovanju Koserja za načelnika konzularno-gospodarskega oddelka na zunanjem ministrstvu, 19. 12. 1943.

19 ARS, AS II, OZIC, Cankarjevo pismo Rybáru, 16. 2. 1944.

Izogibajo se me vsi kakor neko kugo in še celo oni, ki slučajno z menoj govore, se v njihovih očeh okužijo in se jih opozarja, da z menoj ne razpravljajo. Pa saj mi je sam ambasador 'svetoval', da je bolje, da ne razgovarjam z nižjimi uradniki in oficirji, ker bi zamogel 'uvrediti njihovo občutljivost', kakor da mi Slovenci sploh ne bi smeli biti občutljivi in bi morali požirati vse, kar ta velika gospoda govore in ko na vsakem koraku žalijo. Pa saj smo mi v njihovih očeh raja in bi smeli samo prejeti njihova povelja in odgovoriti 'razumem', ker nismo še dovolj zreli in ne razumemo državno politiko.« Seveda se je Rybář večkrat pritožil nad takšnim odnosom, a zaman: »Ambasador mi enega dne na mojo pritožbo odgovori: Nemojte kritikovati i raspravljati sa drugima. Ako imate štogod onda kažite meni.« Na pripombe, da bi kot prvi svetnik moral imeti drugačen status, mu je Fotić odgovoril, da naj to pripiše svojemu druženju z ljudmi, »ki so na nasprotni liniji«. Rybář ni našel razumevanja niti pri hrvaškem kolegu Ivu Frangešu, »ki je navadn poltron in samo gleda, kako bi se prikupil Fotiću in njegovi kliki, ki ga pa do dna duše sovraži in prezira«. Slovenski diplomat se je v svojem jugoslovanskem prepričanju počutil vedno bolj osamljenega: »Jugoslovanstvo v ambasadi je že mrtvo in pokopano. Zadnjič mi ambasador reče: britanska politika dovešče neminovno do cepanja Jugoslavije. Ako će oni i dalje tim putem ići, oni će Hrvatsku i Slovenačku zadržati za sebe, u tom ili onom obliku, a Srbiju će predati Rusima.« Rybářa so motile tudi izjave drugih srbskih diplomatskih kolegov, češ da uporabljajo »čisto nacistično-hitlerovske argumente«. Govorili so, »da so Čehi postali boljševiki in da je Beneš Stalinov agent«. Še zlasti je Rybářa motil podpolkovnik Knežević, ki je odkrito širil velikosrbske parole, slovenskemu diplomatu pa »je hvalil na vse pretege Rupnika, 'koji je intiman prijatelj Nedića'«. Zanimivo je, da so Kneževićevi somišljeniki še vedno vrjeli v moč nemškega orožja: »Nemci bodo seveda vstavili Ruse in jih prisilili na kompromisni mir; toda zgodi se pa lahko, da jih zopet potisnejo nazaj do Moskve in bodo potem zavezniki morali skleniti mir. Tako se govori v jugoslovanski ambasadi v petem letu vojne. Pa se potem čudijo, da jih smatrajo kot agente Hitlerja.« Pismo Cankarju je Rybář zaključil pesimistično: »Verujte, da me je kdaj strah, da se res raspademo. Edina mi je vera v Rusijo, ker verujem, da ona Jugoslavijo hoče, ne samo radi nas, ampak posebno radi sebe in ker verujem, da je prišla doba slovanstva. Edino Rusi nam želijo dati Primorje in Trst, ker ga v slovanski deželi tudi oni bodo imeli lažje, kakor pa ako ostane tujcu.«²⁰

Junjsko sklenitev sporazuma med Titom in Ivanom Šubašićem na Visu je večina slovenskih diplomatov pozdravila, čeprav je bilo nezadovoljstvo v vrstah njihovih srbskih kolegov precejšnje. Opazil ga je tudi Novačan: »Tukajšnji Srbi so poparjeni in vsi temno gle-

dajo v prihodnost.« Po njegovem mnenju je bil Purić »premajhen za situacijo«, ki je zahtevala drugačnega človeka: »Njemu je samo laskalo, da je predsednik vlade, da igra zgodovinsko vlogo, da je gospodar denarnih virov. Nagnali so ga takorekoč z metlo. Sporazum pa je po mojem še mogoč. Pozdravljam Šubašićevo akcijo.« Novačan je nekdanjemu hrvaškemu banu 4. junija 1944 poslal telegram, verjetno misleč, da ga bo vzel v svojo ekipo (Novačan, 1986, 293). Zaman.

Vabilo v novo vlado pa je dočakal Cankar. V pismu Rybářu 17. junija 1944 je takole ocenil Šubašićeve možnosti: »Šubašić pač sestavlja svojo vlado, a kako daleč je prišel, ne vem. Ko je povabil tudi mene – pa ne preko našega poslanstva – sem mu odgovoril z vprašanjem, kdo so ostali in kakšen popravek mi hoče dati, na kar še nisem prejel odgovora [...] Ban je dobro videl situacijo in je dobro začel; mislim, da sta pred njim dve možnosti. Ali se bo mogel sporazumeti s Titom in njegovimi ljudmi, in tedaj bi utegnili dobiti močno vlado, ki bo imela močne korenine doma, zaupanje velikih zaveznikov, pomoč Rusije na mirovni konferenci (ki nam bo nujno potrebna v našem obračunavanju z Italijo), ugle da v svetu in bi se mogla vrniti domov telle quelle, da tam prevzame upravo do končne ureditve. Če s Titom sporazum ne bo mogoč, tedaj bo, po mojem, [Šubašić] prisiljen, da ustvari koalicijo s-h-s meščanskih strank, ki bi imela ne protipartizanski, pač pa protikomunistični značaj, bi našla najbrže dovolj opore v narodu in bi mogla biti jedro prihodnje vsedržavne stranke, ki bo vsekakor morala nastati kot protiutež proti vsedržavni komunistični stranki; v tej alternativni bi, mislim, zelo lahko dobil podporo srbijanskih demokratov. Če je ban res penzioniral Fotića, se bojim, da se je pre naglil, ker ne vidim, kako bi se penzioniranje moglo pravno izvršiti brez resornega ministra.«²¹ Vest o odstranitvi Fotića je odmevala tudi pri Jugoslovanih na Bližnjem vzhodu. Ohranil se je zanimiv Novačanov komentar: »Šubašić je začel žagati. Fotić je bil trdnjava velesrbstva v Ameriki. Delal je, kar je hotel. Zapravljal kredite, kakor je hotel« (Novačan, 1986, 295).

Po preselitvi Titove ekipe na Vis junija 1944 so se okrepile tudi njene zunanje politične aktivnosti (Pirjevec, 2011, 169). Ključno vlogo je tu igral Edvard Kardelj, ki mu je po lastnem pričevanju Tito tudi na diplomatski sceni zelo zaupal: »Tito je bil seve čez glavo obremenjen z drugimi problemi, ki so bili zvezani z njegovim delom vrhovnega komandanta. Zato sem mu jaz pomagal pri vzdrževanju zvez med centralnim komitejem KPJ in centralnimi komiteji 'republik' in pri političnem delu sploh, vštveši tudi delo na zunanje političnem področju, ki se je takrat vedno bolj razvijalo in je postajalo vse pomembnejše« (Kardelj, 1980, 21). Pomembno vlogo pri preoblikovanju diplomatskega aparata v prehodnem obdobju je imel tudi general Vladimir Velebit, meščanski

20 ARS, AS II, OZIC, Rybářevo pismo Cankarju, 23. 4. 1944.

21 ARS, AS II, OZIC, Cankarjevo pismo Rybářu, 17. 6. 1944.

sin avstro-ogrškega častnika. V partijo je vstopil tik pred napadom Sil osi na Jugoslavijo, Tito pa mu je že med vojno zaupal različne diplomatske naloge. Med drugim je bil tudi nekakšen oficir za zvezo med Šubašičem in Titom, zelo dobro zapisan tudi pri Britancih.

Dne 7. julija 1944 je bil Cankar imenovan za ministra prosvete, pošte in telegrafa v kraljevi vladi pod predsedstvom Šubašiča, še isti mesec pa se je iz Ottawe preselil v London. Iz Novačanovega dnevnika izhaja, da pri imenovanju v vlado ni več užival kraljeve podpore, češ da je velik »partizan« (Novačan, 1986, 304). Šubašič je portfelj zunanjih zadev obdržal zase, a za pomočnika si je izbral Rybářa. Ker je imel Šubašič na ramenih vodenje celotne vlade, je bila dejanska vloga njegovega slovenskega pomočnika večja od formalne. Rybář, ki ga je Šubašič kot jugoslovanskega predstavnika poslal na konferenco o povojni gospodarski obnovi v Bretton Woods, je Cankarju 8. julija 1944 iskreno čestital. A pri tem ni skrival skrbi glede prihodnosti: »Iskreno Vam čestitam, akoravno vem, da naloga ni prav lahka in da spremeniti – au fond – to današnje stanje bo naletelo na velike prepreke. Ker brez temeljite spremembe – v vseh ozirih – ne bo prav nič pomagalo, tudi če najboljši ljudje, z najboljšimi nameni zasedejo ministerske stolice.«²²

Novačan, ki je obtičal v Kairu, je postajal vedno bolj nestrpen. Živel je v prepričanju, da sta s Cankarjem nekakšna konkurenta za visoko funkcijo: »Pamet mi pravi, da ne pridem v poštev, vendar mi domišljija (domišljavost) ne da miru. Izidor Cankar ali jaz? Seveda je Cankar močnejši« (Novačan, 1986, 289). Vlada je 17. julija 1944 sprejela sklep, da je potrebno nadaljevati z »reorganizacijo in čiščenjem« v zunanjem ministrstvu (Selinič, 2012, 99). A novačenje na vodilna diplomatska mesta se je nadaljevalo brez Novačana. To je razvidno tudi iz pisma iz obupa Cankarju 1. avgusta 1944: »Ker tudi jaz, kakor menda nihče, ne morem dvomiti o Vaši dobri volji, sposobnosti in veliki ljubezni za nesrečno domovino. [...] Morda je Vaš današnji položaj moral, če ne že v nasledstvo sedanjega predsednika, morda gotovo v nasledstvo pok[ojnega] dr. Korošca, ki je bil več, kakor smo ga cenili. Jaz se strašno pritožujem: Naša emigracija že tri leta zanemarja celo severno Slovenijo. Še omenijo včasih Koroško, o Štajerski in Prekmurju, o naših zahtevah po novih mejah na severu – nič! Krek je bil tu, govoril sem z njim, pa je kar hitro opravil. Jaz sem edini inteligent Slovencev s severa v emigraciji. Že od junija 1942. Kaj so z menoj storili? Konfinirali so me v Jeruzalemu, potem internirali v Latrunu 240 dni! [...] Bil sem tudi nar[odni] poslanec in prvi predsednik prve slov. republikanske stranke in prvi federalist. [...] Jaz zahtevam najmanj mesto pomočnika – Slovenca v zunanjem ali pa mesto poslanika v Kairu ali v Vatikanu, kjer je Prešeren, jezuit, s katerim sem dober. V Kairu pa sem že bil od-

pravnik poslov 1932/33. [...] Pričakujem, da boste Slovenec, da boste Cankar, tak, kakor smo Vas cenili, tudi v mojem vprašanju. [...] Zdaj gre za več, gre za ostanke naše krvi, gre za naš obstanek.«²³ Novačan si je želel predvsem v Moskvo, kar je razvidno iz pisma Cankarju čez dva dni: »Pošljite me v Moskvo! Jaz osebno poznam mnogo ruskih ljudi, vse Slovence, ki so tam, jaz bi si upal in mislim, edini jaz bi mogel povedati Rusom vse tisto, česar Srb ali Hrvat kar sam povedati ne more, ne sme.«²⁴

Cankar je pismi sicer prejel, a pri maršalu verjetno ni posredoval, čeprav je za to kmalu dobil priložnost. Dne 18. avgusta 1944 se je namreč na Visu sestal s Titom, ki ga je prepričal, da ne on ne Rusi nočejo v Jugoslaviji uvesti komunizma. Titov samozavestni nastop je na Cankarja napravil velik vtis in poglobil njegove dvome o smiselnosti vztrajanja v Šubašičevi vladi. Tito mu je naslednji dan sicer predlagal, da v njej vztraja, na koncu pa mu je predlagal nadaljevanje kariere v diplomaciji. Pod vtisom pogovora s Titom je Cankar poslal pismo ljubljanskemu škofu Gregorju Rožmanu, naj s svojo avtoriteto doseže vključitev domobranskih enot v partizanske. Za ta korak se je zavzel tudi v izjavi, ki jo je podal kot »bivši član vodstva Slovenske ljudske stranke« za časopis *Slovenski poročevalec*. Toda že konec septembra 1944 je odstopil s položaja ministra. V pismu Šubašiču je kot razlog navedel domnevno premajhno usklajenost jugoslovanske vlade s sovjetsko. S to potezo si je v tisku protirevolucionarnega tabora nakopal številne kritike. Označili so ga med drugim kot »prvo podgano«, ki »je že zapustila Titovo londonsko barko«, saj »aristokratskemu užitku lepote in drugih dobrot starega reda« očitno »ne diši, da bi moral s Šubašičem v Beograd«. Tam bi se namreč moral soočiti z rezultati komunističnega režima, ki ga predstavljajo »razočarani maščevalci in pištole GPU«. Zanj in njegove somišljenike, ki so se odrekli uradni usmeritvi stranke, naj bi bil »komunizem všeč samo, če ga lahko uživajo iz daljave nekaj tisoč kilometrov in v starem buržujskem razkošju« (Rahten, 2009a, 59).

Cankarjev odstop je sovpadel s poletnimi čistkami na ključnih diplomatskih mestih. Poleg Fotiča v Washingtonu se je znašel pod velikim pritiskom delegat kraljeve vlade pri Charlesu de Gaullu Jovan Đonović, ki mu je škodila podpora Mihailoviću. Nekaj časa je bil v igri za njegovo nasledstvo tudi primorski Slovenec Boris Furlan, a je izpadel, ker ga je Velebit obravnaval kot »angleškega človeka«. Za Fotičevega naslednika je nekaj časa podobno veljal Cankar, a se je Tito odločil, da za zgodnjo odpoved lojalnosti Mihailoviću raje nagradi Stanoje Simića. S poslaniškega mesta v zavezniškem sosvetu za Italijo pa je novembra 1944 odletel celo nekoč najvplivnejši Slovenec v emigrantski vladi Miha Krek: nadomestil ga je kar poverjenik za zunanje zadeve NKOJ Josip Smodlaka (Selinič, 2012, 96, 102,

22 ARS, AS II, OZIC, Rybářevo pismo Cankarju, 8. 7. 1944.

23 ARS, AS II, OZIC, Novačanovo pismo Cankarju, 1. 8. 1944.

24 ARS, AS II, OZIC, Novačanovo pismo Cankarju, 3. 8. 1944.

104). Novačan je v dnevniku sicer zatrdil, da se je menda Krek ponujal za službo Titu, a ga ta ni želel v svoji ekipi (Novačan, 1986, 333).

Pravi center moči jugoslovanske zunanje politike torej sploh ni bil več emigrantski London, ampak Titova jama na Visu. Tu je od Slovencev daleč največjo odgovornost v mednarodnih odnosih nosil Edvard Kardelj, ki je v letih 1948–1953 tudi uradno opravljal funkcijo zunanjega ministra. A že pred tem ga je Tito pošiljal na zaupne misije, še zlasti k Josipu Visarijonoviču Stalinu. Novembra 1944 je moral nadomeščati Tita, ki se je želel izogniti poti v Moskvo, in v Šubašičevi družbi na hitro odpotovati k Stalinu. V Kardeljevih spominih beremo: »Drugo mi ni preostalo, kakor da sem se vdal v usodo. In tako sva drugega dne Šubašič in jaz sedla v salonski vagon in čez Romunijo odpotovala v Sovjetsko zvezo. Šubašič je bil elegantno napravljen v salonsko obleko in je bil kot iz škatlince, jaz pa v vojaških čevljih in v zamazani partizanski uniformi. [...] V Moskvi so naju svečano sprejeli in ni mi treba pripovedovati, kako sem se počutil poleg elegantnega Šubašiča« (Kardelj, 1980, 65–66). Težko bi našli boljši primer kontrasta med staro diplomacijo meščanske dobe in novim partizansko-revolucionarnim pristopom Kardelja in tovarišev. No, tudi ti so lahko že kmalu odvrgli partizanske uniforme in si dali ukrojiti elegantne obleke.

NOVA GARNITURA

Z izjavo, ki so jo Churchill, Roosevelt in Stalin sprejeli 11. februarja 1945 na konferenci na Jalti, so bili jugoslovanski voditelji pozvani, da takoj implementirajo sporazum Tito-Šubašič. Ta sta dosegla dogovor o imenovanju tričlanskega Namestniškega sveta, v katerega je kralj 2. marca 1945 imenoval Srba Srđana Budisavljevića, Hrvata Anteja Mandića in Slovenca Dušana Serneca. Trojica namestnikov je prevzela kraljeva pooblastila v prehodnem obdobju do sklica Ustavotvorne skupščine. Namestniki so mandat za sestavo vlade zaupali Titu, ki je do 7. marca 1945 sestavil 27-člansko vlado Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ). Predsednik je postal sam, Kardelj je dobil eno od podpredsedniških mest, Šubašič pa je obdržal portfelj zunanjih zadev (Pirjevec, 2011, 204). Začela se je nova faza menjav na vodilnih mestih v diplomaciji. Šubašič je, na primer, 27. marca 1945 od Rybářa zahteval, naj zahteva od diplomatov na poslaništvu v Madridu vrnitev v Jugoslavijo. Odpravnik poslov Ljubiša Višacki pa je ukaz zavrnil, nakar je bil na Rybářev predlog kolega v Madridu nemudoma zamenjan. Kadrovska politika je bila tedaj dejansko že v komunističnih rokah, čeprav je Šubašič ostal na mestu zunanjega ministra do oktobra 1945. Še tiste uradnike, ki so bili imenovani na njegov predlog, pa je budno pazila partijska obveščevalna služba (Selinić, 2012, 107–108).

Tudi na nižjih diplomatskih funkcijah je partija še pred koncem vojne pospešeno kadrovala. Tipičen primer je bil Franček Kos (1912–1966), po rodu Mariborčan, ki ga je na ljubljanski univerzi učil umetnostne zgodovine nihče drug kot Izidor Cankar. Boris Kuhar je Kosa v nekrologu celo označil za enega od pionirjev »naše diplomacije«. A tja je zajadral prek partije, s katero je simpatiziral že v študentskih letih, po napadu na Jugoslavijo pa je bil menda »mnogim ilegalcem in članom VOS«, kot beremo pri Kuharju, »prvi vojaški instruktor«. To je počel pod ilegalnim imenom Melhior. Stane Mikuž je v nekrologu njegovo revolucionarno usmeritev takole povzdignil: »Za Melhiorja se je začelo novo delo, pred katerim so obnemele knjige, ki so pisale o renesansi, baroku in o drugih znamenitih obdobjih človeške kulture, delo, o katerem pa je bil Franček iz dna duše prepričan, da odpira vrata v še slavniješe obdobje človeške, predvsem pa slovenske zgodovine ter kulture.« Leta 1943 je moral Kos po nalogu partije v Rim, odkoder se je vrnil v osvobojeni Beograd. Sledila je uspešna diplomatska kariera: od svetnika jugoslovanske ambasade v Londonu in člana stalne delegacije pri Organizaciji združenih narodov do veleposlanika v Švici in na Japonskem. Tu se je poleg diplomacije posvečal tudi proučevanju japonske umetnosti, še zlasti keramike in slikarstva.²⁴

Delež Slovencev v jugoslovanski diplomaciji je po koncu vojne narasel. Še zlasti to velja za čas boja za državne meje. Kapital, ki so si ga zaradi odpora Silam osi nabrali jugoslovanski komunistični voditelji na Zahodu, je zaradi bližajočih se vetrov hladne vojne začel hitro kopneti. Partizanski general Aleš Bebler, ki je pripadal najožji Kardeljevi diplomatski ekipi, je v svojih spominih zabeležil, da so bili na konferenci za nemške reparacije v Parizu jeseni 1945 člani jugoslovanske delegacije pri zaveznikih sprejeti skoraj z ovacijami. Že nekaj mesecev kasneje so ti odnosi zaradi vprašanja pripadnosti Primorske in Koroške postali hladno korektni, občasno pa že kar sovražni (Bebler, 1981, 154). Bebler je imel pomembno vlogo tudi v pripravah na drugo pariško mirovno konferenco. Veliko Slovencev se je med diplomate zavihtelo povsem spontano, glede na potrebe novih oblasti. Tak primer je bil Rudi Čačinovič, ki ga je tik pred koncem vojne »vpoklical« Jože Brilej, eden vodilnih predvojnih komunistov in komisar VII. korpusa. Prenesel mu je Kardeljevo naročilo, da mora oditi v Budimpešto in pomagati pri organizaciji tamkajšnjega predstavništva, saj »najbolj pozna razmere na Madžarskem, zna jezik, ima znanca«. Na zadnjem srečanju pred odhodom mu je Brilej »za prvo silo« izročil petdollarski bankovec in novopečeni diplomat je 1. maj 1945 dočkal na vlaku med Monoštrom in Budimpešto (po prihodu je ostal še brez bankovca, saj ga je neka mlada dama v madžarski prestolnici naplahtala pri poskusu menjave) (Čačinovič, 1985, 15–29). Kljub zelo impro-

24 ASBL, osebna mapa Frančka Kosa.

viziranemu začetku je nato Čačinovič napravil eno najuglednejših diplomatskih poti med Slovenci, saj je bil med drugim tudi veleposlanik v Bonnu in Madridu.

Zanimiva, predvsem pa tragična je zgodba generala Franca Pirca (1917–1954) iz Sodražice, nekdanjega načelnika operativnega oddelka letalstva Neodvisne države Hrvaške, ki je prestopil k partizanom. Bil je ustanovitelj Titovih letalskih sil, Ante Pavelić pa mu je iz maščevanja dal pobiti ženo in otroka. Usoda je hotela, da ga je Tito leta 1947 poslal za jugoslovanskega poslanika prav v deželo »poglavnikovega« izgnanstva – Argentino (Čačinovič, 1985, 15, 29, 140–141). Sicer pa je Pirc že ob koncu vojne opravljal diplomatske naloge za Tita: v Drvarju se je pogajal z Britanci o šolanju jugoslovanskih pilotov, obiskoval enote v severni Afriki in na Bližnjem vzhodu, po prihodu na Vis pa je s Sovjeti usklajeval zaključne operacije (Vrhovec, 1989, 25).

A če je bil Pirc med vojno pri Titu zelo čislan, so se med njegovim službovanjem v Buenos Airesu njuni odnosi ohladili. Vzrok je bil memorandum, ki ga je napisal maršalu 22. oktobra 1949. Uvodoma je poudaril, da ni komunist, ampak »navdušen rodoljub«, nato pa predstavil nekaj predlogov za postopno demokratizacijo države. K temu ga je napeljal prelom Jugoslavije z Informbirojem, v čemer je Titov diplomat videl priložnost za odmik od »marksistične koncepcije državne ureditve, kajti ona je danes že dokazana historijska zabloda, v praksi brez nasilja neizvedljiva«. Državno vodstvo bi moralo »javno pred narodom priznati storjene napake in zablode, sodnijsko zasledovati poznane krivce in zločine, ki so bili posledica samovolje raznih oblastvenih organov in pred narod stopiti z novim demokratičnim programom«. Prehod v parlamentarni sistem bi naj omogočile svobodne volitve, na katerih bi za začetek nastopili dve stranki: poleg partije še »Narodni front brez komunistov«. Razumljivo, da maršal nad mislimi svojega nekdanjega prvega letalca ni bil navdušen. V pogovoru ga je poskušal odvrniti od njih z besedami: »Krivo gledaš i to nisi trebao napisati.« Pirc je vztrajal, nakar je tudi maršal obmolknil. A kmalu je sledila diplomatova upokojitev, menda dogovorna (Švajcner, 2009, 63–73). V Argentino, kamor je bil za poslanika postavljen Pirc, se je sicer v strahu pred komunizmom zatekel tudi Novačan in tam razočaran umrl.

Kot je bil Slovenec Ivan Hribar prvi poslanik kraljeve Jugoslavije v Pragi, je po drugi svetovni vojni poslaniško mesto na Češkoslovaškem spet najprej zasedel Slovenec – Darko Černež. Za poslanika je bil imenovan 30. marca 1945 na seji ministrskega sveta DFJ. Pred vojno sicer ni bil član partije, v Osvobodilno fronto je vstopil kot zastopnik Samostojne demokratske stranke, a se je nato hitro povzpел v novi hierarhiji. Zaradi uspešno izpeljanega Titovega obiska v Pragi marca 1946 je že naslednji mesec napredoval v veleposlanika. Černež je bil nato eden najvidnejših slovenskih diplomatov po drugi

svetovni vojni. Poleg Češkoslovaške je kot vodja predstavništva služboval še na prestižnih mestih v Mehiki, na Švedskem, v Italiji in Franciji (Bratuša, 2010, 127–138).

ZADNJE NAPOTITVE STARE GARDE

No, vsaj za nekatere naloge brez nekdanjih kraljevih diplomatov (še vedno) ni šlo. Med njimi je še naprej visoko kotiral zlasti Vladimir Rybář. Velebit ga je opisoval kot »zelo sposobnega diplomatskega uslužbenca«, z »neomajno integriteto«, ki naj bi bil narodnoosvobodilnemu gibanju »diskretno naklonjen«. S temi kvalitetai mu ni bilo težko zasedati pomembnih funkcij tudi v novih razmerah. To se je pokazalo, ko se je na udaru znašel poslanik v Londonu, nekdanji predsednik vlade Bogoljub Jevtić. Velebit je londonsko poslaništvo označil za »leglo sovražnih mahinacij«, a je Šubašić Jevtića kljub temu dolgo ščitil, češ da ob prisotnosti jugoslovanske vlade v Londonu tamkajšnji poslanik pač ne more škoditi. Toda ob odhodu vlade iz Londona v Beograd je Šubašić vendarle moral popustiti. Odpravnik poslov v Londonu pa je postal prav Rybář (Selinić, 2012, 100). A očitno je Rybář kljub visoki meri podpore v komunističnem vrhu še naprej užival ugled tudi na drugi strani. Zanimivo je, da je 17. julija 1945 kot uradni zastopnik vlade prisostvoval pri porodu sina kralja Petra II. (PSBL, 265).

Tudi za Cankarja se je zdelo, da se je po ustanovitvi DFJ kar dobro znašel. Vladna odločitve o Cankarjevi napotitvi v novo diplomatsko službo se je sicer vlekla nekaj mesecev. Najprej so mu ponudili mesto poslanika v Bruslju in ga tudi že zaprosili za podatke, potrebne za pridobitev agremaja. A iz tega ni bilo nato nič. Med čakanjem v Beogradu je Cankar tako v glavnem prevajal roman Williama Makepeacea Thackerayja *Vanity Fair*, sicer pa je mirno opazoval razvoj dogodkov pri oblikovanju nove vlade. Med čakanjem na napotitev v tujino so Cankarja najbolj zanimala vesti o prodiranju Jugoslovanske armade na Primorsko. Dne 1. maja 1945 so partizani vkorakali v Trst in za las prehiteli anglo-ameriške zaveznike. Navdušeni Cankar je v pismu Niči zapisal: »Nocoj me je zbudilo grmenje topov – Gorica, Trst, Tržič so naši, držimo fronto na Soči. Samo to je važno, vse drugo ni. Sen mojega življenja se izpolnjuje, smisel je dobilo to bedno slovensko življenje. V resnici bi rajši ležal nag pred svojo malo hišo ob morju blizu Trsta, kot sedel v fraku pri diplomatski večerji.«²⁵

Dne 9. maja 1945 je Cankar prejel telegram iz San Francisca, kjer se je konec aprila začelo ustanovno zasedanje Organizacije združenih narodov. Poslal mu ga je Mackenzie King in mu čestital za osvoboditev izpod nacističnega jarma (Rahten, 2009b, 186). Isti dan je izvedel, da bo njegova naslednja diplomatska služba v Grčiji. Sprva je še mislil, da je z odstopom iz Šubašičeve vlade potegnil pravo potezo. V imenovanju za poslanika v Atenah je videl celo znak, da mu Tito zaupa. Vsaj

25 ARS, AS II, OZIC, Izidorjevo pismo Niči Cankar, 2. 5. 1945.

tako sledi iz pisem, ki jih je pisal ženi: »Mesto je politično izredno važno, in da so vztrajali, naj grem tja, je neke vrste poklon. Mislim, da moram iti, a se ne želim docela postarati v diplomaciji.«²⁶ Dne 11. maja 1945 je bil Cankar torej imenovan za pooblaščenega ministra in izrednega poslanika v Atenah, tja pa je prispel 2. novembra. Grčija je bila s Titove perspektive res velikega pomena, saj je na grškem primeru dokazoval tudi ustreznost svoje lastne politike doma. Cankarjeva poslaniška naloga je bila zaradi zaostrenih odnosov med državama vsej prej kot enostavna. Tudi zato je prejel tudi osebne instrukcije, saj je Tito želel, da pomaga zgladiti napetosti. Toda če je v začetku še kazalo, da bo to možno, saj je vlada Temistokla Sofoulisa vodila do Moskve in Beograda naklonjeno politiko, so marčne volitve 1946 prinesle preobrat. Bližajoči se referendum o monarhiji je povzročil ponovno ohladitev odnosov. Dne 22. avgusta 1946 se je Cankar srečal z novim ministrskim prednikom Konstantinom Caldarisom in obsodil negativno pisanje grškega tiska proti Jugoslaviji in Titu. Dobil je odgovor, da so jugoslovanski medijski napadi na Grčijo še hujši. V takšnem napetem vzdušju, se je Cankar naslednji dan vkrcal na letalo za Jugoslavijo. Edini, ki ga je pospremil na letališče, je bil sovjetski veleposlanik Konstantin Rodionov (Oikonomidis, 2011, 217, 238–240).

Tudi Rybář je po koncu vojne želel nadaljevati z diplomatsko kariero. Med drugim je bil imenovan za svetnika in zastopnika v evropskem odboru UNRRA, nato pa tudi za člana jugoslovanske delegacije na prvem zasedanju generalne skupščine OZN januarja in februarja 1946 v Londonu (PSBL, 265). 22. februarja je bil 1946 imenovan za izrednega poslanika in pooblaščenega ministra Federativne ljudske republike Jugoslavije na Norveškem.²⁷ V Oslo je direktno z zasedanja generalne skupščine OZN prispel 1. aprila 1946. Takrat se verjetno ni zavedal, da je to njegova zadnja napotitev v diplomatsko službo. Že 14. novembra istega leta je namreč umrl.²⁸ Kot je razvidno tudi iz Cankarjevega pisma soprogi, je njegovega diplomatskega kolega zaustavil infarkt.²⁹

Jeseni 1946 je jugoslovanska diplomacija ostala še brez enega nekdanjega kraljevega diplomata. Lujo Koser je bil z dopisom ministrstva za finance FLRJ upokojen.³⁰ Razlogi za upokojitev so se vsaj deloma verjetno skrivali tudi v njegovem političnem profilu. Iz Novačanovih dnevniških zapisov namreč sledi, da je veljal za »žeganega klerikalca«, veliki celjski narodnjak pa se je muzal tudi ob »nemškutarskem« poreklu Koserjeve šmarske soproge (Novačan, 1986, 293, 313, 323).

Toda izkazalo se je, da se tudi Cankarjeva diplomatska kariera izteka in da so bile Atene njegova zadnja na-

potitev. Še 21. januarja 1946 je Mackenzie King v pismu Niči Cankarjevi izrazil upanje, da so se njej in soprogi temni oblaki zadnjih let nad njima v celoti razkadili in da ju čakajo lepši časi.³¹ A v resnici je bilo ravno nasprotno.

Cankarjev položaj je oteževala okoliščina, da mu je Tito zameril, ker ni upošteval njegove sugestije, naj ostane v Šubašičevi vladi. Menda ga je kasneje Tito tudi javno kritiziral z besedami: »Mi ne potrebujemo ministrov, ki povzročajo krize, ampak takih, ki delajo.« Osebo razočaranje nad maršalom se je prepletalo z jezo zaradi partizanskega umika iz Trsta, ki je bil posledica britanskih pritiskov, in represivnimi ukrepi novih oblasti. Slednje je Cankar naštel v svojem dnevniku v naslednjem vrstnem redu: »Organizirala se vojska, OZNA, sodišča za narodno čast, konfisciralo se imetje industrijalcev in bogatih trgovcev kot sovražnikovih sodelavcev, praktično se je razdelila država na šest federativnih enot, draginja po zamenjavi denarja silno narasla, med ljudmi mnogo skrbi, nezadovoljstva in potuhovanja. [...] Slabosti: nastavljanje nesposobnih ljudi (za nagrado) na upravna mesta, nezaupanje vseh do vseh, podlo denunciranje, popoln zastoj kulturnega dela, zlasti v Sloveniji, kjer bivši 'kulturni delavci' veselo preizkušajo svoje sposobnosti« (Brulc, 1990, 127–128).

Potem ko se je razšel z vodstvom Slovenske ljudske stranke v emigraciji, si je Cankar poiskal zaveznike v krogu Edvarda Kocbeka. V Beogradu sta se pogosto srečevala in skupaj razreševala dileme, ki jih je prinašala nov državna ureditev. Za cilj sta si postavila, »da privzamemo novi red v družbenih in gospodarskih ter političnih osnovah in da v okviru tega reda skušamo uveljaviti vrednote, ki mu manjkajo«. Ob rojevanju nove jugoslovanske države sta v to možnost še oba verjela. A kmalu je Cankar spoznal, da njegove vrednote z »novim redom« niso združljive. V pogovoru s Kocbekom 4. decembra 1946 je prišel do naslednje ugotovitve: »Čim bolj si pridobivam izkustva, tem bolj vem, da komunizem ni nova človeška religija. Nima tistih veličastnih religioznih potez, kakor jih je po krščanstvu prinesel in imel islam. Res ne vidim psiholoških, duhovnih razlik med nacizmom in komunizmom. Oboje degenerira človeka, ga relativizira, napolni z demonijo, obsodi na temne strasti, sovraštvo. Zadnje razkranje razuma« (Kocbek, 1991, 95 in 173). Tri mesece po tem pogovoru so Cankarja upokojili. Kot odpravnik poslov ga je v Atenah nasledil Dejan Gojković, za njim pa Šerif Šehović (Oikonomidis, 2011, 239). Zadnji kraljevi poslanik slovenskega rodu je tako zapustil diplomacijo.

26 ARS, AS II, OZIC, Izidorjevo pismo Niči Cankar, 28. 5. 1945.

27 AJ, 334/188, Potrdilo poslaništva FLRJ v Oslu o prejemu ukaza o imenovanju Vladimirja Rybářa za poslanika, 20. 9. 1946.

28 AJ, 334/188, Obvestilo poslaništva FLRJ v Oslu o smrti poslanika Vladimirja Rybářa, 15. 11. 1946.

29 ARS, AS II, OZIC, Izidorjevo pismo Niči Cankar, 27. 11. 1946.

30 AJ, 334/163, Dopis ministrstva za finance FLRJ o Koserjevi upokojitvi, 9. 11. 1946.

31 ARS, AS II, OZIC, Pismo Mackenzie Kinga Niči Cankar, 21. 1. 1946.

SKLEP

Slovenski diplomati, ki so se uspeli obdržati v zunanjepolitičnem sistemu jugoslovanske države kljub pretresom druge svetovne vojne, so bili torej maloštevilni. Če sta se Novačan in Koser na Bližnjem vzhodu borila za rehabilitacijo in ostala na obrobju odločilnih dogajanj, primorski politiki v izgnanstvu pa formalnih diplomatskih funkcij po mnenju vladnih krogov očitno niso bili vredni, sta bila Cankar in Rybář zelo pomembna člena v kombinirani diplomatski strukturi, ki naj bi odražala kompromisno naravo sporazuma Tito-Šubašić. Oba sta dokazovala, da je kljub monarhistično-meščanski provenienci možno v novih pogojih ne samo nadaljevati diplomatsko kariero, ampak celo napredovati. Rybář se je tako iz nezadovoljnega in odrinjenega pomočnika velikosrbsko usmerjenega washingtonskega ambasadorja Fotića prelevil v vplivnega asistenta samega Šubašića. Bil pa je očitno tudi zelo cenjen pri novih oblastnikih in vprašanje je, kako bi se nadaljevala njegova kariera, če je ne bi presekala hitra smrt kmalu po imenovanju za poslanika v Oslu. Cankar

je svojega diplomatskega kolega sicer preživel, a njegova trmasta in odločna narava očitno ni bila dovolj upogljiva za novi režim. Cankarjeva grška epizoda se tako zdi zgolj kot farsa, saj je že tako ali tako kratek mandat večinoma zapravil na dopustu. Tito mu nenadnega odstopa z ministrskega mesta po lastnem pričevanju ni odpustil in čeprav s starosto kraljeve diplomacije ni želel iti v odkrit spopad, je vendarle dal vedeti da v totalitarnih sistemih ni pametno oporekati volji voditelja. Številnim – in ne le slovenskim – diplomatom iz kraljevih časov pa se je rok trajanja v diplomatski službi nove Jugoslavije iztekel, kakor hitro je tudi Tito britanskim pokroviteljem sporazuma s Šubašićem odrekel pravico vplivanja. Stalinova podpora se je zdela dovolj velik adut, ki ni potreboval več nobenega taktiziranja. Tako so le redki kraljevi diplomati preživeli jugoslovanski razkol s sovjetskimi zavezniki in nanje Tito v dobi pospešenega iskanja podpore Zahoda ni mogel več računati, čeprav bi mu njihove izkušnje morda prišle prav. A rojstvo diplomacije države, ki je nato desetletja slovela prav zaradi nje, je bilo zaradi »buržoaznih« kadrov nedvomno lažje.

KING'S OR MARSHAL'S DIPLOMATS? POLITICAL DILEMMAS AND DECISIONS OF SLOVENE DIPLOMATS IN THE TRANSITION PERIOD FROM MONARCHIST TO COMMUNIST YUGOSLAVIA

Andrej RAHTEN

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper
Scientific and Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor
e-mail: andrej.rahten@zrc-sazu.si

SUMMARY

In the article, the author presents diplomatic activities of diplomats of Slovene origin, serving at the Royal Yugoslav Legations during the Second World War. Particular attention is paid to the correspondence between Slovene diplomats and politicians, presenting insights into different political opinions within the Royal Yugoslav Government in exile. Due to the increasing strength of Tito and the communist leadership, the Kingdom of Yugoslavia continued to exist only in the correspondence of its ministers and diplomats. But the question as to what policy was to replace it was a great perplexity to all. The two most prominent Slovene diplomats were Izidor Cankar and Vladimir Rybář, both serving during the World War in North America, the former as Royal Envoy in Canada, the latter as "Nr. 2" at the Yugoslav Embassy in Washington. Being originally ardent anti-Communists, they soon noticed that the armed resistance against the Axis Powers in Yugoslavia launched by Tito's communists was well received with the Western Allies. After the political agreement Tito-Šubašić in 1944, they were both included in the combined team of old and new diplomats who were ready to accommodate to the coming communist regime. However, Rybář suddenly died in 1946, whereas Cankar was able to stay in the diplomatic service only for a brief period of time. Nevertheless, the new team of communist-oriented diplomats was ready to take over.

Key words: Yugoslavia, diplomacy, Josip Broz Tito, Izidor Cankar, Vladimir Rybář, Anton Novačan

VIRI IN LITERATURA

- AJ, 334/179** – Arhiv Jugoslavije, Beograd (AJ), fond 334, fascikel 179, osebna mapa Antona Novačana.
- AJ, 334/188** – AJ, fond 334, fascikel 188, osebna mapa Vladimirja Rybáča.
- AJ, 334/163** – AJ, fond 334, fascikel 163, osebna mapa Ludvika (Luja) Koserja.
- ARS, AS II, OZIC** – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (ARS), Sektor za varstvo arhivskega gradiva II. svetovne vojne (AS II), osebna zbirka Izidorja Cankarja (OZIC).
- ASBL** – Arhiv Slovenskega biografskega leksikona, Ljubljana (ASBL), osebna mapa Frančka Kosa.
- NUK, 1246** – Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana (NUK), Ms 1246, zapuščina Antona Novačana.
- Bebler, A. (1981)**: Čez drn in strn: spomini. Koper, Založba Lipa.
- Bratuša, I. (2010)**: Titov diplomat v Pragi. V: Petrič, E. et al. (ur.), Slovenski diplomati v slovanskem svetu. Jable, Ljubljana, CEP, ZRC SAZU, 127–138.
- Brucl, T. (1990)**: Arhiv Jugoslovanske narodne odbrane. Meddobje XXVI, 115–143.
- Christoff Kurapovna, M. (2010)**: Shadows on the Mountain. The Allies, the Resistance, and the Rivalries That Doomed WWII Yugoslavia. Hoboken, New Jersey, John Wiley & Sons, Inc.
- Čaćinovič, R. (1985)**: Poslanstva in poslaništva. Maribor, Murska Sobota, Obzorja in Pomurska založba.
- Čaćinovič, R. (1998)**: Zgodovina slovenske diplomacije. V: Jazbec, M. (ur.): Diplomacija in Slovenci: zbornik tekstov o diplomaciji in o prispevku Slovencev v diplomatsko teorijo in prakso. Celovec, Drava, 107–128.
- Kardelj, E. (1980)**: Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944–1957. Ljubljana, Beograd, Državna založba Slovenije, NIRO Radnička štampa.
- Kocbek, E. (1991)**: Dnevnik 1945. Pavček T., Zlobec, J. L. (ur.). Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Malina-Dimitrova, L., Dimitrov, L. (2011)**: Bagrjana in Slovenija. Ljubljana, Študentska založba.
- Nečak, D. (1995)**: Avstrijska legija II. Maribor, Obzorja.
- Novačan, A. (1986)**: Jeruzalem – Kairo: Spomini 1942–1945. Ljubljana, Slovenska matica.
- Oikonomidis, P. (2011)**: Le jeu mondial dans les Balkans. Les relations gréco-yougoslaves de la Seconde Guerre mondiale à la Guerre froide 1941–1956. Paris, L'Harmattan.
- Petranović, B. (1981)**: Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943–1945. Zagreb, Globus, Arhiv Jugoslavije.
- Pirjevec, J. (2011)**: Tito in tovariši. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- PSBL** – Primorski slovenski biografski leksikon (1974–1984). Gorica, Goriška Mohorjeva.
- Rahten, A. (2009a)**: Izidor Cankar. V: Rahten, A. et al. (ur.): Nova slovenska biografija. Ljubljana, ZRC SAZU, 51–60.
- Rahten, A. (2009b)**: Izidor Cankar – diplomat dveh Jugoslavij. Ljubljana, Mengeš, CEP, ZRC SAZU.
- Roberts, W. R. (1973)**: Tito, Mihailović and the Allies, 1941–1945. New Brunswick, New Jersey, Rutgers University Press.
- Selinič, S. (2012)**: Promene u diplomatskim predstavništvima Jugoslavije 1944–1946. Istorija 20. veka, 30, 3, 95–108.
- Švajcner, Janez J. (2009)**: Pismo generala Franceta Pirca predsedniku Titu 1949. Vojnozgodovinski zbornik, 37, 63–73.
- Vrhovec, B. (1989)**: Slovenski Tito v messerschmittu. Nedeljski dnevnik, 22. 1. 1989, 25.
- Žebot, C. (1990)**: Neminljiva Slovenija. Spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije. Ljubljana, Magellan.